

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет права, публічного управління та національної безпеки
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Яковенко Оксани Юріївни

УДК 159.9:316.77:01

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Дослідження сучасних інформаційних впливів на психіку людини в умовах
військового стану

Спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавра.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.Ю. Яковенко

Керівник роботи:

Гречуха Ірина Анатоліївна

доктор філософії (спеціальність
«Психологія»), доцент кафедри
психології

Житомир – 2025

Висновок кафедри психології

за результатами попереднього захисту:

_____ Протокол засідання кафедри № _____
 від «__» _____ 20__ року
 Завідувач кафедри _____
 _____ науковий ступінь, вчене звання) (підпис)
 (науковий ступінь, вчене звання)

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти

_____ захистив (ла)
 (прізвище ,ім'я, по батькові)
 кваліфікаційну роботу з оцінкою: сума балів за 100-бальною шкалою
 _____ за шкалою ECTS _____ за національною шкалою
 _____ Секретар ЕК _____
 _____ (науковий ступінь, вчене звання)
 (підпис) (прізвище ,ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Яковенко О. Ю. Дослідження сучасних інформаційних впливів на психіку людини в умовах військового стану. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія», ОП «Психологія». – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню особливостей сучасних інформаційних впливів на психіку людини в умовах воєнного стану та обґрунтуванню ефективності розробленої програми розвитку критичного мислення, як засобу психологічного захисту, зокрема у підлітковому віці.

За результатами здійсненого теоретичного та емпіричного дослідження виявлено, що сучасний інформаційно-психологічний вплив змінює емоційні реакції, поведінку і світосприйняття особистості та суспільства в цілому. Теоретичний аналіз показав важливість і актуальність розвитку психологічних навиків, що допомагають протистояти інформаційній агресії. Так, критичне мислення є одним із таких навиків. Його розвиток забезпечує людині можливість мати особисту думку та незалежно оцінювати ситуацію, вміло адаптуватися до швидких змін та виявляти маніпуляції в інформаційному просторі. Вагомим є розвиток критичного мислення в дітей та підлітків. Тому, що з них формується майбутнє держави, і поки вони ростуть важливо закладати в них базові знання свідомого сприйняття світу та психологічної безпеки.

Емпірична частина дослідження довела, що впровадження спеціально розробленої програми розвитку критичного мислення у підлітків є дієвим засобом підвищення їхніх здібностей до усвідомленого сприйняття інформації. Виявлено, що розвиток критичного мислення населення це важливий аспект психологічної безпеки в процесі постійного інформаційного протистояння.

Ключові слова: інформаційно-психологічна війна, масовий психологічний вплив, маніпуляції свідомістю, інформаційна безпека, критичне мислення.

ANNOTATION

Yakovenko O. Research on modern informational influences on the human psyche in conditions of martial law. – Qualifying work on the rights of the manuscript.

Qualifying work submitted for the Bachelor's Degree in Specialty 053 "Psychology", Educational Program "Psychology". – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

This qualification paper is devoted to the study of the peculiarities of modern informational influences on the human psyche under martial law, and to the justification of the effectiveness of a developed program for critical thinking development as a means of psychological protection, particularly during adolescence.

According to the results of theoretical and empirical study, it was found that modern informational and psychological influence changes the emotional reactions, behavior and worldview of the individual and society as a whole. Theoretical analysis showed the importance and relevance of developing psychological skills that help to resist information aggression. Thus, critical thinking is one of such skills. Its development provides a person with the opportunity to have a personal opinion and independently assess situation, skillfully adapt to rapid changes and detect manipulations in the information space. The development of critical thinking in children and adolescents is of great importance. Because the future of the state is formed with them, and while they are growing up, it is important to instill in them basic knowledge of conscious perception of the world and psychological safety.

The empirical part of the study proved that the implementation of a specially developed program for the development of critical thinking in adolescents is an effective means of increasing their abilities to consciously perceive information. It has been found that the development of critical thinking among the population is an important aspect of psychological security in the process of constant information confrontation.

Keywords: information and psychological warfare, mass psychological influence, consciousness manipulation, information security, critical thinking.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ НА ПСИХІКУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	11
1.1. Вплив інформацією на психіку людини в умовах військового стану.....	11
1.2. Роль інформаційних технологій у психологічній безпеці людини в умовах військового стану	15
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ПСИХІКУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	19
2.1. Засоби та методи впливу на психіку людини в сучасних умовах розвитку українського суспільства	19
2.2. Дослідження інформаційно-психологічних процесів в сучасному українському суспільстві в умовах війни.....	22
2.3. Вплив інформаційно-кібернетичної війни на психіку людини в умовах військового стану	27
2.4. Розвиток критичного мислення, як чинник протидії інформаційним впливам.....	30
Висновки до розділу 2.....	35
РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ З ВРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПСИХІКУ ОСОБИСТОСТІ.....	36
3.1. Структура та зміст програми розвитку критичного мислення у	

підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості.....	36
3.2. Методи та організація дослідження показників розвитку критичного мислення у дітей 13-15 років.....	40
3.3. Аналіз результатів впровадження програми розвитку критичного мислення у підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості.....	44
Висновки до розділу 3.....	47
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному контексті процесів глобалізації спостерігається не лише зміна структури міжнародних відносин, а й трансформація геополітичного простору. Це супроводжується активною реалізацією нових форм впливу, які суттєво впливають на визначення державних інтересів та формування атмосфери безпеки на міжнародному рівні. Глобалізація поставила перед державами нові зовнішньополітичні виклики, що змушує їх шукати ефективні способи взаємодії в інших міжнародних відносинах. В сьогоденні інформаційна сфера стала ареною суперництва та об'єктом навмисного впливу. Інформаційна та психологічна конкуренції стали окремим вектором зовнішньої політики держав (О. З. Анісімович-Шевчук).

Сучасні держави активно використовують інноваційні технології в своїй дипломатії, використовуючи інформаційні та психологічні методи, як компонент загальної стратегії. Ці інструменти сприяють створенню позитивного міжнародного іміджу, переговорів та виконанню функції тиску інформацією за допомогою спеціальних операцій, атак та інших форм протистояння між країнами (М. О. Назаренко, О. М. Овчар).

Після початку великої масштабної агресії ворога проти нашої держави 24 лютого 2022 року, питання впливу інформації мало особливе значення. Водночас з бойовими діями, існує масштабне протистояння інформацією, яке має на меті похитнути обізнаність українського населення та дестабілізувати рівень довіри до державних установ. Через пропаганду та маніпулювання масовими емоціями ворог прагне впливати на психологічний стан людей, який в умовах війни є вагомим фактором національної стабільності (В. В. Гулай, К. Базюк).

Сьогоднішнє інформаційне середовище характеризується надлишком неконтрольованої інформації, яка може мати руйнівний вплив на психіку. Людина не завжди здатна повністю захиститися від цього впливу, що може спричинити емоційне виснаження, психологічну нестабільність і навіть загрозу

цілісності особистості (З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Ю. В. Коваленко; Л. М. Карамушка, С. Д. Максименко). Це, в свою чергу, негативно впливає на соціальні процеси в суспільстві (І. В. Жданова, Л. О. Бондаренко, А. В. Велічко).

В контексті цього доречним буде сформувати новітні психологічні методи та інструменти, спрямовані на захист людини та суспільства від впливу шкідливої інформації. Вивчення природи таких впливів, особливо з точки зору психології, є необхідним кроком для гарантування інформаційної та психологічної безпеки. Одним із ключових факторів, який може підвищити стійкість особистості до маніпулятивного впливу, є розвиток критичного мислення. Ось чому вивчення процесу формування критичного мислення, особливо у підлітковому віці, а також створення та апробація психологічних програм, спрямованих на розвиток цієї якості, є важливою сферою сучасних психологічних досліджень (Н. В. Харченко).

Дана проблема є соціально значущою та маловивченою, що і зумовило вибір нашої теми дослідження, а саме: *«Дослідження сучасних інформаційних впливів на психіку людини в умовах військового стану»*.

Мета дослідження: проаналізувати особливості сучасних інформаційних впливів на психіку людини в умовах воєнного стану та обґрунтувати ефективність розробленої програми розвитку критичного мислення, як засобу психологічного захисту, зокрема у підлітковому віці.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати основні аспекти психологічного впливу сучасних інформаційних технологій як фактору ведення інформаційно-психологічної війни.
2. Провести емпіричне дослідження рівня критичного мислення у підлітків віком 13-15 років.

3. Розробити та апробувати програму розвитку критичного мислення у підлітків з урахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості.

Об’єкт дослідження: інформаційний вплив на психіку людини в умовах військового стану.

Предмет дослідження: психологічні особливості сучасних інформаційних впливів на психіку людини та підлітків в умовах військового стану.

Гіпотеза дослідження: опираючись на аналіз теоретичних підходів інформаційно-психологічних впливів на психіку людини в умовах воєнного стану, припускаємо що регулярний інформаційно-психологічний тиск може негативно впливати на критичне мислення підлітків.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення літературних джерел, Інтернет-ресурсів; відвідування освітніх web-сайтів та дослідження теоретичної інформації психологічного впливу сучасних інформаційних технологій на психіку людини; метод системного аналізу було застосовано при аналізі та систематизації сучасних методів та засобів інформаційно-психологічного впливу; метод структурно-логічного аналізу було використано для представлення структури сучасних інформаційно-психологічних технологій впливу на психіку людини.

На емпіричному етапі дослідження для визначення показників розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку було застосовано психодіагностичний тест «Критичне мислення» за авторством американського вченого Л. Старкі, адаптований під україномовну версію О. Л. Луценко; було проведено математико-статистичний аналіз отриманих показників рівнів прояву критичного мислення у досліджуваних учнів; параметричні методи та порівняльний аналіз.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що на основі об’ємного теоретичного аналізу та контент-аналізу аспектів сучасного ведення

інформаційно-психологічної війни обґрунтовано підходи до формування комплексу методів і засобів психологічної протидії в актуальних умовах розвитку українського суспільства. Здійснено розробку психологічно-тренінгової програми з розвитку критичного мислення у дітей-підлітків. Практичне застосування розробленої програми підтвердило її ефективність. У подальших дослідженнях рекомендовано розширення програми розвитку критичного мислення у підлітковому віці з урахуванням задач, що виникають внаслідок впливу цифрових технологій та соціальних мереж, а також доповнення її новітніми стратегіями зміцнення психологічної стійкості.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Положення та результати дослідження представлені для обговорення на 2 науково-практичних конференціях: «Актуальні питання теорії та практики сучасної психології: виклики, перспективи та міждисциплінарні підходи» (11 квітня 2025 року, м. Черкаси, Україна) та Студентській науково-практичній конференції «Студентські наукові читання-2024» (грудень 2024, м. Житомир).

Публікації. Теоретичні та емпіричні результати дослідження висвітлено у таких публікаціях:

1. Яковенко О. Розвиток критичного мислення у дітей підліткового віку. Тези доповідей науково-практичної конференції «АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПІДХОДИ» (11 квітня 2025 року). Відп.ред.: Яворська Г.Ю., Яворський М.В., Сіренко А.Є., Мордюшенко С.М., Кривопишина К. С., Черкаський державний технологічний університет, 2025, С.126-127.

2. Яковенко О. Масовий інформаційний вплив на психіку людини в умовах військового стану. *Студентські наукові читання-2024: Матеріали студентської науково-практичної конференції*, 12 грудня 2024 року. Житомир: Поліський національний університет, 2024 (матеріали подано до друку).

Структура кваліфікаційної роботи: складається з наступних структурних елементів – вступ, три розділи, висновки до розділів, загальний висновок, список використаних джерел. Робота налічує 56 сторінок, обсяг основного тексту роботи – 44 сторінки. Список використаних джерел налічує 42 джерела. Робота містить 5 таблиць та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ НА ПСИХІКУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

1.1. Вплив інформацією на психіку людини в умовах військового стану

Такі наукові діячі, як О. З. Анісімович-Шевчук та інші, розглядають явище інформаційної війни, проводячи дослідження психологічної сторони цього комплексу процесів. У своїй праці автор оцінює теоретичні підходи інформаційного суперництва, виділяючи поняття «інформаційна агресія», прикладом якого є порушення цілісності нашої держави Росією. Аналізує інструменти та методи ведення інформаційної війни, вказуючи на найпоширеніші маніпулятивні технології та прийоми, їхній вплив на поведінку, свідомість та психіку людини [1, с. 105].

Великий обсяг вільного часу людини направлений на сприйняття інформації з різноманітних медіа-джерел: Інтернет, телебачення, кіноіндустрія, радіо, тому вони мають вагомий вплив на суспільство в цілому. Ті, хто часто використовують ці джерела, можуть не усвідомлювати істинні мотиви та сенс інформації, тому легко піддаватися впливам на їхню свідомість як в емоційних, так і в ідеологічних аспектах.

Л. Матохнюк вважає психічне здоров'я особистості являється важливим аспектом життя людини. У її науковій праці є ідея про те, що наші думки та емоції впливають на фізіологічний стан нашого тіла. Сильні негативно-забарвлені емоції, наприклад: гнів, провина, страх, сум є причиною психосоматичних недугів [27, с. 26].

Цивільному населенню в умовах військового стану є мало ймовірно вплинути на обставини зовнішнього середовища що постійно змінюються, про це пишуть В. В. Гулай та К. Базюк. Такі люди регулярно відстежують новини

про військові події, бо ця інформація відноситься до безпеки них самих та членів їхніх родин. Водночас, саме лиш усвідомлення того факту, що ці ситуації не є під дією їхньої зони контролю, допоможе адаптуватися до обставин теперішнього часу, зменшуючи рівень стресу. [6].

Є чимало наукових підходів до пояснення явища стресу. Найбільш відомий з них це теорія стресу, яку запропонував Г. Сельє [36]. Опираючись на цю теорію, механізм виникнення стресу пояснюється так: у кожного біологічного організму присутній вроджений механізм, що підтримує внутрішній баланс та рівновагу. На цей баланс можуть впливати фактори з-зовні. Організм намагаючись адаптуватися до цих впливів активує захисно-адаптаційну реакцію, як проявляється у збільшенні рівня порушення внутрішньої рівноваги. Проявом стресу вважається - нездатність організму реагувати специфічно на ці впливи.

У нашому тілі діють дві нервові системи: парасимпатична та симпатична. Парасимпатична система, продукує стан заспокоєння та гальмування, наприклад, інколи призводить до стану замирання. Симпатична система регулює стан збудження, в момент дії якого, підвищується частота дихання, серцебиття та тиск. Ця система дає людині можливість реагувати на стресові ситуації, наприклад, втікати, чи захищати себе. Під час того, як людина відчуває страх або знаходиться в травматичній ситуації, вона перебуває у реакції, що активується через симпатичну або парасимпатичну систему.

Ю. В. Коваленко у своєму дисертаційному дослідженні доводить що реакція організму людини на стрес, відбувається так: спочатку твориться подія, яка призводить до шоку(через почуття несподіваності та жаху) під час якого ми автоматично діємо відповідно до вбудованої програми виживання. Мозок аналізує вірогідні варіанти майбутніх подій та формує лише короткостроковий план дій. Коли організму потрібне виживання він активує мову тіла, яку можна описати трьома реакціями: бий, біжи або замри; та контролює функції, такі як травлення, розмноження, кровообіг та дихання. Вже після цього починає діяти

лімбічна зона. Вона діє так, що виражає емоції та оцінює ризики. І врешті ці вхідні дані, об'єднуються корою головного мозку, яка відповідає за мовлення та мислення, що допомагає ситуацію усвідомлювати [21].

Відчуття тривоги являється першою реакцією людини на стрес. Далі йде період активізації, і за тим настає адаптація психіки до нових умов. Також існує стадія виснаження, яка виникає при пролонгованому впливу стресових факторів.

Як вважає С. Д. Максименко, зараз українське суспільство перебуває саме на цій стадії. Внаслідок чого, щоб зберегти життєві ресурси значуще необхідно підтримувати стійкий стан свідомості, самопідтримки, та організму загалом. Інакше наше суспільство може вже не адаптуватися при настанні іншої хвилі стресу [25].

Саме людська свідомість, як вважає О. Кузнецова [23, с. 68] є головним об'єктом впливів інформаційно-психологічного характеру. Так, на основі психологічних та соціальних знань формуються різноманітні засоби впливу. Залучаючи широке коло аудиторії, використовуючи технології у сфері комунікацій, вдається збільшувати наукові знання природи інформаційно-психологічних впливів. Ефект від такого роду впливів частіше за все не проявляється раптово, а помічається через деякий час. Проте, потужна сила технічних засобів є лише інструментом інформаційної війни, а не її метою.

Загрозою внутрішньому балансу суспільства, або його частині, є контроль над його свідомістю. Управляючи нею, можна розхитати довіру до влади в країні або ж на деякий час ліквідувати вплив органів влади, що в свою чергу потягне за собою зростання сепаратистських дій та дестабілізацію ситуації в державі. Агресор в інформаційно-психологічній війні, використовуючи засоби масової інформації, здійснює відбір, найбільш вразливої до його впливів, аудиторії. Так, формуються категорії людей, які підпадають під найактивніші дії заходів з формування потрібного агресору психологічного стану цих мас.

Згідно наукових робіт Л. Гнатів [4] виокремлено основні методи інформаційної агресії проти України, це:

- 1) пропаганда;
- 2) маніпулювання та дезінформація;
- 3) розповсюдження чуток;
- 4) використання психологічного та психотропного тиску.
- 5) різноманітні форми впливу на громадську думку;

Н. В. Пророк вважає що дезінформація є основним способом впливу. Вона передає об'єкту викривлену інформацію, внаслідок чого у нього формується неправдиве сприйняття ситуацій, що створює хибне уявлення про дійсність. До такої інформації відноситься поширення неповних, спотворених, або неправдивих даних для досягнення різноманітних цілей: від пропагандистських до військових або комерційних. Значимим є ефективно реагувати на дезінформацію, а не лише розпізнавати її. Кожен з методів дезінформації має свої обмеження, але й переваги. Вибір конкретного методу зазвичай залежить від конкретних умов, як поставлені завдання та оперативна ситуація впливають на вибір цих методів [33].

У своїх напрацюваннях Ю. Опанасенко виділяє такі типові стратегії створення дезінформаційних повідомлень [29, с. 57]:

- 1) загроза;
- 2) відхилення або відволікання від основної теми;
- 3) емоційний вплив або дискредитація опонента;
- 4) спотворення фактів або інтерпретація інформації з вигідної ворогу позиції.

Н. Карпчук аналізуючи дані від центру протидії дезінформації та наукові джерела виділяє такі рекомендації для протидії дезінформації [14, с. 45-46]:

- якщо була помічена дезінформація у соціальних мережах, варто надіслати скаргу на цю одиницю контенту та повідомити про це адміністрацію даної соціальної мережі, щоб вони могли вжити необхідних заходів;

- коли ви бачите дезінформацію, яка швидко поширюється в соціальних мережах, ефективним буде опублікувати у відповідь своє спростування цієї неправдивої інформації та поширити його на якомога більшу аудиторію. Так, кожен зможе приєднатися до захисту інформаційного простору України;

- якщо окрема новина викликає у вас сильні переживання, корисно перемкнутися від нього на певний проміжок часу. Іноді 10 хвилин може бути достатньо для того щоб спокійно сприймати інформацію та зосереджуватися на ній. Це допоможе об'єктивно аналізувати ситуації.

Отже, ґрунтуючись на аналізі наукової літератури та здійсненому дослідженні впливу інформації на психічний стан людини, підсумовуємо: під дією інформаційної війни основними психологічними факторами впливу виступає розгубленість, стрес, роздратування, напруга, гнів та почуття безвихідності. Пролонгована дія стресу призводить до психологічного та фізіологічного виснаження, що може призвести до втрати здоров'я, як важливої для кожного в його в житті цінності. Тому, необхідним є застосування сучасних технологій протидії інформаційно-психологічному впливу для збереження та підтримки психічного та фізичного здоров'я людини.

1.2 Роль інформаційних технологій у психологічній безпеці людини в умовах військового стану

Ще в момент народження людини розпочинається процес формування людської особистості, та її психології, так вважає С. Д. Максименко. В суспільстві як цілому проявляються переконання, звички, погляди, ідеї, смаки, а також недоліки і помилки, які належать окремим особам. Стиль життя формується через наслідування та за запозиченням із існуючих культурних

традицій і соціальних норм. Зараз же, основним джерелом формування особистості є сучасні засоби масової інформації [25].

На сучасну особистість впливає безперервний потік інформації, що вимагає від людини функціонування в умовах регулярного та швидкого опрацювання даних, які надходять до неї постійно ззовні. Цей вплив може як і розвивати людину, так і формувати перенавантаження - інформаційний стрес через перебільшений обсяг інформації та її нестабільну природу. Особистість може відчувати тривогу, психічну напругу, почуття провини та інші негативні реакції тому, що має встигати швидко реагувати на цей стрес та адаптуватися до нових умов.

О. А. Панченко та А. В. Кабанцева у своїх дослідженнях підсумовують, що інформаційне перенавантаження виникає коли допустимий рівень інформаційного навантаження для окремої особи деякий час піддається регулярному перевищенню. Це втомлює нервові центри, внаслідок чого неприродно гальмується нервова система та проявляються надмірні реакції на подразники. В таких станах виникає схильність до інформаційно-психологічного впливу, почуття бездіяльності, відбуваються порушення нормального функціонування фізіологічних процесів, зниження імунітету та втрата працездатності [31, с. 230].

Нині, існує питання контролю за прогресивним зростанням інформаційного середовища. На втрату соціальної взаємодії між людьми впливає зменшений час та можливості для реального спілкування, через неперевірений потік інформації, який ставить під загрозу розвиток також і окремої особистості. Впливаючи інформацією на психіку людей можна перепрограмувати їхню свідомість, змінити їхнє світосприйняття. Ці явища формують проблеми на рівні держави, продукуючи зменшення національних цінностей, втрату традицій етнічних груп і національної ідентичності.

У сучасному світі психіка кожного сприймає значний тягар як психологічного, емоційного, так і інформаційного характеру. А. Марчук вважає, що суспільство будучи в умовах цифровізації ще не сформувало підходящих механізмів соціально-психологічної регуляції, це яскраво можна помітити в збільшенні масового деструктивного впливу на психічний стан людини [26, с. 276].

Основними цінностями сучасного інформаційного суспільства виступають знання та інформація, як визначає М. О. Назаренко. При цьому воно може нести руйнівний характер для особистості, місцевих культур, і може формувати загрозу для стабільності держави. На розвитку інформаційних технологій базується культура інформаційного суспільства, що проявлено у віртуальних просторах, які творять нове багатокультурне суспільство [28].

Питання самоорганізації та інформаційної стійкості людини створює задачу захисту особистості й суспільства від негативної інформації. Згідно з цією ідеєю, поданою в роботі В. С. Гріга та А. І. Гізун: особистість діє як самоорганізована система, яка поєднує в собі здатність до змін та стійкість, через що можна зрозуміти її розвиток в умовах інформаційного середовища. Деякі частини інформаційного оточення викривлено відображають дійсність, що створює для особистості інформаційно-психологічні загрози. Таким чином, інформація що формує ілюзії та помилкові уявлення – додає труднощів до процесу правильного сприйняття самого себе, суспільства, держави та світу загалом. Парадокс інформаційного потоку, як вказують дослідники, проявляється в необ'єктивному сприйнятті особистістю значення інформації [5, с. 26].

Так, інформаційне середовище відображає цінності, установки, норми та стереотипи поведінки в суспільстві взаємодіючи з свідомістю людей. Усвідомлення реальності, самосвідомості, когнітивної картини ситуацій та світу, а також відчуття впевненості в своїх можливостях формуються адекватністю та

повнотою інформаційних впливів. Сучасність питання інформаційно-психологічної безпеки виявляється в силі та розмірі впливу інформаційних потоків на психіку особистості. У актуальному науковому суспільстві це зчитується як безперервний стан захисту особистості від негативних інформаційних впливів, які впливають на зміни в її психічному стані та характеристики, змінювати поведінку та можливість особистості зберігати свої психологічні параметри та основні якості під дією таких впливів.

Висновки до розділу 1

Здійснений аналіз показує, що психологічний вплив є невід'ємною частиною взаємодій в соціумі та нашого буденного життя. Основою його є на різносторонні характеристики та поняття, які поширюються на великий діапазон засобів та методів взаємодії з іншими людьми. Психологічний вплив вимагає відмічати індивідуальні особливості людини, які її психічні процеси сприйняття та на формування реакцій на них. Стало очевидним, що головними психологічними факторам впливу в інформаційній війні являються: розгубленість, почуття безвихідності, стрес, гнів, напруга та роздратування. Пролонгований стрес продукує психологічне та фізичне виснаження тіла, внаслідок чого людина втрачає важливу цінність в нашому житті - здоров'я. Тому потрібно використовувати сучасні технології протидії інформаційно-психологічному впливу для того, щоб зберегти психічне та фізичне здоров'я людей.

В умовах військового стану дуже актуальною є проблема інформаційної безпеки психіки людини особливо враховуючи масовість та швидкість поширення доступу до інформації. Військові конфлікти заставляють нас звертати увагу на технології інформаційної безпеки, як головний елемент у збереженні психічного здоров'я та відповідного функціонування особистості під час кризових ситуацій. Продуктивно захищати психічний стан людини в умовах

військового стану та стресових ситуацій дозволяє користування новітніми технологіями інформаційної безпеки. Це може бути розробка і впровадження психологічних програм, які допомагають адаптації до стресу, зменшенню негативного інформаційного впливу та підтримують психіку людей. Щоб такі технології ефективно працювали важливим моментом є врахування як технічних, так і психологічних та соціокультурних факторів. Необхідно ставити в пріоритеті освітні, психоедукаційні заходи, що допомагатимуть підвищенню освіченості народних мас щодо психологічних аспектів військових протистоянь та методів захисту психіки в умовах стресу.

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ПСИХІКУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

2.1. Засоби та методи впливу на психіку людини в сучасних умовах розвитку українського суспільства

Вивчаючи засоби та методи психологічного впливу можна виокремити:

1) невербальні сигнали такі як пози, жести, міміка, інтонація що транслюють змістовну інформацію та мають вплив на рівень довіри, поведінку та настрій співрозмовника.

2) усна взаємодія, проте варто пам'ятати що кожна особа по своєму сприймає значення будь-яких слів; на це впливають рівні інтелектуальних здібностей, індивідуальних здібностей та самооцінки, а також набутий раніше досвід;

3) контроль за регулюванням задоволення потреби – може бути ефективним, коли особистість надає право зовнішнім факторам таким, як окрема людина чи група людей, впливати на рівень задоволення її потреб що змінює її поведінку.

4) активація особистості спеціально організованою діяльністю сприяє формуванню її соціального статусу, та обумовлює поведінкові реакції людини. Коли ж статус персони змінюється – трансформується і її поведінка відповідно до норм та очікувань нової ролі в колективі, суспільстві. Виконання заданих завдань в межах актуальної діяльності особистості, активує підходящі стратегії поведінки, впливаючи також і на її психоемоційний стан.

Психологічний вплив ґрунтується на навіюванні, переконанні та наслідуванні. Різноманітні прийоми та засоби втілюють кожен з цих методів, залежно від окремої ситуації.

Навіювання це процес в якому активною є лише одна сторона, водночас з цим інша – має приймати все сказане знижуючи рівень критичного аналізу інформації. Тут основними є авторитет та престижність активної сторони, і менш значущим є роль логічних аргументів та обґрунтувань наукової сфери. Психіатри повідомляють, що навіювання діє напряду через психічний стан, що інтегрується, транслуючи сприйняття, ідеї та відчуття, і не надає значимості логічним аргументам, або доказам.

Навіюванню характерно:

- 1) нестача часу для повноцінного усвідомлення інформації неактивною стороною;
- 2) категоричність висловлювань активної сторони;
- 3) психічний стан особи, яка є об'єктом впливу.

Будь-яку першу отриману пораду може взяти для втілення людина яка перебуває у стані збудження чи потребує негайної допомоги в рішенні питання. Існує хибне уявлення що процесом навіювання можуть користуватися лише психотерапевти чи люди з подібними вміннями, тому що це часто зустрічається в їхній практиці. Хоча дієвість цього методу більше залежить від рівня розвитку сили волі, емоційного інтелекту та інтелектуальних здібностей активної сторони.

Переконання, що є протилежністю навіювання, це логічна словесна взаємодія, що мало впливає саме на емоції. Це діяльність в якій дві сторони ведуть діалог, щоб досягти згоди в поглядах. Результативним прийомом є використання запитань або виявлення власної позиції з одночасним запрошенням до обговорення питання. При умові коли варіантів рішення запропонованої задачі існує декілька, рекомендується останнім обговорювати найприйнятніший варіант. Не менш важливими є умови, під дією яких людина сама приймає рішення та формулює його як власне.

Емоційне зараження можливе в момент масових зібрань: мітингів, концертів, стадіонних подій, де легко створити непередбачувані події. Воно

поширюється через вплив на емоційний стан, а не розумовий аналіз, створюючи певні реакції та настрої. Таке зараження діє на рівні несвідомості, через передачу емоційного стану від однієї людини до іншої. При цьому критичне мислення може гальмуватися, а свідомість, при сприйнятті інформаційного потоку звужитися. У психології це явище описують як: неусвідомлену схильність людини до певних психічних станів, що виникає в момент її взаємодії з іншою особою чи групою осіб. Інтенсивність емоційного стану впливаючої особи, та кількість осіб, що піддаються такому впливу, визначають успішність процесу емоційного зараження. Цей ефект найяскравіше проявляється коли активний емоційно спікер виступає перед якомога ширшою аудиторією.

Найрозповсюдженіший метод взаємодії між людьми – наслідування. Цей процес полягає в імітації та прийнятті різноманітних звичок, манер, аспектів поведінки та стилів життя людей. Зазвичай він відбувається в момент виховання та навчання, особливо в ранньому дитинстві, тому це є базовим механізмом соціалізації особистості. Вагомість наслідування у творенні характеру і стилю життя окремої людини можна підтвердити науковими напрацюваннями в галузі дитячої, педагогічної та вікової психології. Будучи дорослим, людина вдається до наслідування для адаптації до зовнішнього світу, проте варто зазначити – через розвинене критичне мислення тут емуляція є дещо складнішим процесом. Наслідування також є значимим аспектом навчання в різноманітних професійних сферах, як технічних, так і більш творчих, спортивних.

Мода виникає під дією найпоширеніших захоплень у суспільстві. Це соціальне явище формується під впливом масової поведінки, що ґрунтується на популярних настроях та вподобаннях. Вона транслює різні механізми та тенденції психологічної взаємодії:

- 1) індивідуалізацію та уніфікацію;
- 2) протиставлення та наслідування;
- 3) негативну реакцію на модну тенденцію та навпаки ідентифікацію з нею.

Як не дивно, мода існує в будь-якій сфері життя: краси та стилю, побуті, політиці та економіці, мистецтві, спорті, здоров'я та усіх інших. Стабільність це головна ознака моди. Її постійні трансформації транслують новаторство та динамічність, при цьому мода може бути консервативною, еталоном – який вказує на культурні стандарти вподобань та поведінки людей. Мода може зберігати аспекти своєї історії, навіть відкидаючи своє минуле. Отож, вона є певною мірою зовнішньою зміною культурних форм поведінки та захоплень мас.

Яскравими проявами психологічного впливу є навіювання, переконання та наслідування. Прихильники цих методів використовують актуальні для кожної окремої ситуації засоби та прийоми. Неможливо сформувати універсальні принципи чи поради, які методи психологічного впливу будуть найефективнішими в певній ситуації для окремої людини.

Підсумовуючи даний аналіз, можна сказати що в теперішніх умовах розвитку українського суспільства провідну роль у формуванні цінностей, поглядів та поведінкових шаблонів людей займають засоби та методи психологічного впливу. Соціальні мережі, засоби масової інформації, релігійні організації, політична екосистема продуктивно користуються психологічними методами для впливу на суспільство.

Навіювання, переконання та наслідування є дієвими методами не лише підчас політичних кампаній чи при створенні реклами, а я можуть формувати соціальні стереотипи та культурні норми поведінки. Значущим питанням тут постає етичне використання цих методів, тому що вони можуть спричинити психологічний тиск, що негативно відбивається на індивіді та суспільстві загалом. Так, важливим завданням українського суспільства сучасності, є підвищення рівня розвитку критичного мислення та обізнаності в психологічних методах впливу з дотриманням етичних норм користування.

2.2. Дослідження інформаційно-психологічних процесів в українському суспільстві сучасності в умовах війни

Теперішні часи можна охарактеризувати періодом формування інформаційного суспільства, де через розвиток новітніх технологій вагома частина населення працездатного віку інтегрована в сферу інформації. Це вимагає знаходження інноваційних шляхів вирішення економічних, політичних та інших задач в інформаційному просторі. Минулі способи ведення воєн дещо відрізняються від сучасних конфліктів, через розвиток інформаційного суспільства. В попередній системі ведення війни більшість усіх сил спрямовувалась на удосконалення саме військових дій з метою масового знищення фізичних ресурсів ворога. Нині ж, до цієї системи необхідно додається процес контролю над критичною інформацією супротивника.

У наш час інформація тісно пов'язується з психологією, тому головним завданням у процесі розвитку суспільства є усвідомлення інформаційно-психологічних процесів, і Україна не виключення. Постійне розширення об'єму інформації, яку ми зчитуємо щодня через різні канали сприйняття, значно впливає на наші емоції, поведінку, мислення та соціальні взаємини.

Постійному зростанню обсягу доступної інформації посприяв розвиток інформаційних технологій, що відбувається ці останні десятиліття. Люди мають широкий доступ до різних даних з кожної сфери життя завдяки: цифровим медіа, соціальним мережам, новинним портам та іншим.

Так, інформаційний об'єм даних що представлений суспільству, чинить на нього психологічний вплив. Через перенавантаження інформацією, люди починають відчувати стрес та зазнають змін в способах мислення. Широкий спектр негативних подій представлених в інформаційному просторі може викликати відчуття тривоги, депресії та інших психічних розладів.

Вчені люди України заповзято досліджують аспекти впливу інформації на психіку особистості та процес формування суспільної свідомості. Дослідження

включають аналіз ефективності комунікаційних стратегій медіа-повідомлень, рекламних кампаній, уряду та інших аспектів інформаційного впливу.

Для розвитку сучасного українського суспільства важливим є усвідомлення інформаційно-психологічних процесів. Так, зараз відзначається зростання рівня цікавості до психологічних послуг та психологічної освіти. Як наслідок, люди інтегрують у свою буденність навички емоційного інтелекту, критичного мислення та адаптивних функцій захисних механізмів психічного здоров'я особистості.

Як вважають І. В. Жданова, Л. О. Бондаренко та А. В. Велічко, той вплив інформацією на свідомість та психіку людини, що призводить до змін у її поведінці внаслідок неадекватного сприйняття навколишньої реальності називається - негативним інформаційно-психологічним впливом. Для індивіда існує загроза інформаційно-психологічного впливу від різних об'єднань та груп: комерційні та фінансово-економічні структури, громадянські об'єднання, націоналістичні та релігійні групи, політичні рухи, суспільно-політичні організації, а також особи, що використовують програмування через засоби масової інформації [10, с. 224].

А. В. Панченко та О. А. Кабанцева вважають, що вагомою частиною розробки стратегії інформаційно-психологічної безпеки є дослідження факторів стресу після стресових розладів та формування реабілітаційних заходів виокремлюючи це як окремий напрямок загальної сфери інформаційної та психологічної безпеки (рис. 2.1.) [31, с. 228].

На думку Б. Кобільник та А. Гізур інформаційно-психологічна безпека особистості це рівень захищеності її важливих життєвих інтересів у сфері інформації, а також розуміння негативних впливів інформації на психіку та застосування методами їх протидії [20, с. 28].

Рис. 2.1. Структура та поняття інформаційно-психологічної безпеки людини

Певні інформаційні фактори є причиною психоемоційного напруження та впливають на розвиток стресу. Як наслідок, виникнення фізіологічних захворювань різноманітного характеру: імунні, онкологічні, травно-шлункові, серцево-судинні, а також такі психічні розлади, як психосоматичні реакції, тривожність, депресія. Л. М. Карамушка вважає, що це спонукає до зростання кількості самогубств та рівня травматизму, і це важливе питання для держави, яке створює ще більше задач для системи соціального захисту населення [13].

Людина не має можливості сприймати інформацію будучи лише в ролі спостерігача чи повністю пасивно. Будь-яка мить сприйняття світу являє собою складний психічний процес, в якому нові дані інтегруються до засвоєних раніше. Проте, на цей процес мають вплив життєвий досвід, світобачення та значимість отриманої інформації, яку людина сприймає, або не сприймає.

Екстремальні події викликають стресовий стан в момент якого найпершим активується емоційний апарат так, як емоції це базова частина кожної цілеспрямованої дії. Багатогранність емоційних станів значною мірою впливає

на почуття, настрій та поведінку людини, що формує її сприйняття реальності та індивідуальну оцінку отриманої інформації

У дослідженнях К. І. Хударковського, С. В. Залкіна, Г. В. Пєвцова, П. Пацека та С. О. Сідченко, зазначається, що на чутливість до негативних впливів інформації у більшій мірі впливає те, наскільки відповідальна людина за себе і своє оточення, а також її психологічне програмування. Можливі небезпечні стани мають змогу з'являтися на будь-якому етапі інформаційного процесу: пошуку, зберігання, використання інформації. На когнітивний аспект інформаційно-психологічної безпеки можна повпливати продуктивним поширенням знань. Це можна реалізувати увівши до теоретичних навчальних курсів таких розділів, які розкривають основні поняття, механізми та наслідки впливу негативної інформації на особистість. [39, с. 75].

Як повідомляє колектив авторів у науковій роботі «Історія інформаційно-психологічного протиборства» проведення тренінгів і практичних занять позитивно вплине на поліпшення рівня критичного мислення. Розвиток подібних навичок допоможе у процесі формування допустимого стану інформаційно-психологічної безпеки [12].

А. Климпуш та О. Свідерська визначають такі підходи ефективної програми протидії негативному впливу інформацією [18, с. 25-26]:

- розвиток рівня критичного мислення з метою застосування його в момент сприйняття інформації та напрацювання навичок її аналізу;
- групові обговорення негативного впливу потоків інформації для аналізу медіа-файлів, виділення спонукань авторів та обґрунтування висновків;
- проведення лекцій та семінарських занять з метою отримання та закріплення знань з інформаційної безпеки і розуміння процесу впливу інформаційних потоків на психіку людини, вивчаючи також і аспекти функціонування мозку та сприйняття інформації;

- участь в освітніх курсах з загальної психології, психофізіології, глибинної психології, філософії, історії, політології, літератури та інших галузях;
- широке впровадження в університетах та факультетах дисциплін, які концентрують увагу на проблемах інформаційно-психологічного впливу.

Я. М. Жарков, М. Т. Дзюба та І. В. Замаруєва дослідили важливість розробки та впровадження цілісної структури пропагандистської та ідеологічної діяльності, що підтримуватиме культурні та національні цінності з метою протистояння іноземним ідеям. Ця структура має бути основою для формування цивілізованого інформаційного середовища держави, і являти собою: стійкість, безпечність, системність та спрямованість.

Але не варто робити пріоритетним абстрактний підхід, який ігнорує справжні інтереси та потреби людини, віддаючи перевагу ідеологічній системі. Натомість можливим є користування підходом, що спрямований на конкретних громадян країни, з метою запобігання інформаційним загрозам, захисту їхнього духовного здоров'я та збереженню цілісності особистості. Через створення загальнодержавних організаційних, педагогічних, ідеологічних, та інших заходів важливо створити в особистості захисний інформаційний шар, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях [9].

Так, невід'ємною частиною загальної системи стабільності та безпеки суспільства, є розвиток інформаційних технологій збереження та підтримки психіки людини в умовах військового стану. Дієве використання таких технологій убезпечує ментальне здоров'я населення та укріплює психологічний опір військовим загрозам.

2.3 Вплив інформаційно-кібернетичної війни на психіку людини в умовах військового стану

Створення сучасної інформаційної зброї, як зазначає у своїй монографії авторка Л. Ю. Веселова, кардинально трансформувала зміст, форми та методи

використання інформаційно-психологічної зброї в період підготовки та проведення збройних конфліктів та воєн на місцевому рівні. Кожну операцію інформаційно-психологічного сектору можна поділити на оборонні та наступальні. А вони в свою чергу диференціюються на різних рівнях: тактичному, стратегічному та оперативному. До того ж на цих рівнях немає чіткого розмежування між типами операцій [3].

Передові форми зброї ґрунтуються на найактуальніших техніках, концепціях, технологічний та фізичних принципах. На це впливає, ефективний розвиток науки та техніки, засобів комунікації та регулярне покращення технологій психологічного та інформаційного впливу на психіку та свідомість людини.

Головною загрозою що виникає у XXI столітті є прихований характер інформаційно-психологічної зброї. Об'єкт такого впливу може не підозрювати що його психіка є ціллю виконання певної задачі супротивника. І якщо об'єкт все ж усвідомлює певну стратегію ворога, він може не мати достатньо сил для протистояння через перевагу ворожої сторони в інформаційних та психологічних сферах.

Поняття інформаційної війни включає в себе заплановані та цілеспрямовані дії, здійснені для досягнення визначених завчасно цілей. Так, діяльність, яка проводиться в межах процесу ведення інформаційної війни являє собою результат усвідомлених дій суб'єктів, які її ведуть. Тому, залежно від сприйняття цими суб'єктами самої мети дій, їх значення та наслідків можна зробити висновок що інформаційна війна має свідомий характер.

Сучасна інформаційної зброя може застосовуватися вибірково, діяти через транскордонні мережі, через що вороже джерело прийняття рішень стає малопомітним, все це несе загрозу безпеці людей.

Інформаційно-психологічна війна не користується лише сферою інформації, а й поширюється на всі аспекти життя особистості, користуючись

інформаційною та психологічною зброєю або ефективно-негативною інформаційною діяльністю. Загалом таке протистояння створює високий рівень суспільної небезпеки через таємничість своїх дій та намірів в інформаційному полі.

Нині, кіберзлочинність являється глобальною проблемою через її універсальний характер. Вона не обмежена лише сферою Інтернету, а й спричиняє порушення в інформаційно-телекомунікаційному просторі. Техніка, інформація та ресурси можуть бути інструментом або об'єктом негативних дій.

Інтернет є значимою системою, яка допомагає світу прогресувати і являє собою технологічну мережу для міжнародного обміну інформацією. Як наслідок - зростання дорожчості інформаційних ресурсів. Тому незаконний доступ до них може призвести до криз глобального масштабу.

Кібернетичне моделювання має можливість відтворювати реалістичні психологічні ситуації, відкриваючи тестування різних сценаріїв реагування на інформаційно-психологічні впливи та тактичні прийоми їх уникнення. Все частіше використовуються засоби та операції інформаційної війни для імітаційного моделювання. Беручи початок з індивідуального навчання особистості й закінчуючи проведенням психологічних тренінгів та підтримкою масштабних навчальних заходів.

В інформаційному просторі сьогодення найпотужнішим засобом ведення інформаційно-кібернетичних протистоянь являються кібератаки. Внаслідок дії яких і окремі користувачі, і підприємства, країни та групи країн можуть відчувати на собі серйозні збитки.

У системі інформаційних кібератак є такі кроки: кібернетичний ворог створює небезпечну програму та завантажує її на підходящий електронний пристрій жертви. Така шкідлива програма впливає на уражений пристрій, наприклад комп'ютер, і він починає атакувати інші комп'ютери. Як результат, кіберзлодії мають доступ до серверу, який може віддавати команду атакувати

обрану ціль. Подібну діяльність часто реалізують спеціалісти яких називають хакерами.

Термін «хакер» означає людину що має та ефективно використовує об'ємну сферу знань про комп'ютери та комп'ютерні мережі. І тому володіє здібностями що дозволяють її створювати, трансформувати та оновлювати їх. Існує таке поняття як «хактивізм». Воно поєднує в собі значення слів хакерство та активізм. Активізм це багатогранність ініціативної діяльності людини. Так, хактивізм це власне саме хакерство що здійснюється маючи на меті досягнення соціальних та політичних цілей.

Велика кількість ініціативних осіб здійснюють пропагандистську діяльність в соціальних мережах та активно обмінюються інформацією. Тих осіб що ведуть боротьбу в політичній сфері проти екстремістських та тоталітарних урядів можна назвати кібердисидентами. Спеціалісти з кібербезпеки проаналізувавши найпопулярніші хакерські атаки здійснені в період останніх років , встановили, що велика їхня частина може бути здійснена одним і тим ж угрупованням.

Так, можна виділити такі дії в рамках основних методів хактивізму:

- 1) крадіжка та поширення інформації,
- 2) віртуальні страйки та акти саботажу,
- 3) масова розсилка спаму на електронні адреси,
- 4) створення сайтів-пародій,
- 5) модифікація (псування) веб-сайтів, їх перенаправлення,;
- 6) копіювання вмісту веб-сайтів (віддзеркалення),
- 7) відмова в обслуговуванні (DDoS),
- 8) розробка спеціального програмного забезпечення,
- 9) анонімні блоги та інші методи.

За допомогою цих дій можна створити блокування роботи веб-сайтів та реалізувати віртуальні мітинги. Так, мережа Інтернет стає полем організації та

проведення соціально-політичних протестів. Через це у наш час конфлікти часто переходять у кіберпростір, завдячуючи розвитку технологій, конфліктам між промисловими корпораціями та політичним опонентами.

2.4 Розвиток критичного мислення, як чинник протидії інформаційним впливам

В сучасному світі людство регулярно взаємодіє з різними джерелами інформації та комунікаціями масового діапазону впливу. Можливість такого типу взаємодії дозволяє: вести комунікацію з іншими людьми, дізнаватися актуальні новини зовнішнього світу, засвоювати нові знання, отримувати ресурс розваг тощо. Але, поступово та непомітно для самого себе людство стає залежним від подібних джерел інформації. Коли в країні йде війна, суспільство як ніколи потребує активізації критичного мислення у кожної особистості.

Люди в більшості поглинають пропоновану їм інформацію в соціальних мережах, через рекламу та телебачення. Не обираючи усвідомлено одиниці контенту, можна легко потрапити під маніпулятивні впливи неправдивої реклами, новин, інформації, що висвітлює лише 1 точку зору. Тому, розвиток критичного мислення може допомогти в оцінці інформації з декількох джерел, проаналізувати її на правдивість та спрогнозувати наслідки впливу.

Фізичний фронт у веденні війни є безумовно важливою його частиною, але й не менш значимою є - інформаційний фронт. У весь період повномасштабного вторгнення наша держава постійно зазнає атаки російською дезінформацією та пропагандою. Агресорська пропаганда активно застосовує методи масового впливу, з метою зміни мислення та поглядів суспільства. Тому, постає питання протидії цій інформаційній загрозі. Так, актуальним є розвиток критичного мислення у всіх верств населення, починаючи з школярів та завершуючи дорослими сформованими особистостями.

Н. В. Харченко. у своїй роботі зазначає, що ми не можемо наперед визначити наше майбутнє, тому освітні програми в навчальних закладах повинні включати розвиток такого мислення, яке дозволяє адекватно аналізувати оновлені параметри ситуацій та створювати прогнозовану систему дій при вирішенні проблем, усвідомлюючи можливість їх виникнення.

Зараз людство знаходиться в періоді прогресивних соціальних трансформацій. Майже нереально здійснювати свою життєдіяльність, не підлаштовуючись до нових економічних, політичних та інших обставин. Людині постійно доводиться шукати дієві способи вирішення виникаючих проблем, які в своїй більшості є непередбачуваними. Звідси, стає зрозумілою всезагальна потреба в розвитку та формуванню критичного мислення, і в освітній галузі також. [37].

Як вважає авторський колектив О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Баранова критичне мислення – це:

а) нетипове мислення, яке опирається на можливість помічати та аналізувати пріоритети, альтернативи, оцінювати правдивість та доречність подій, фактів, явищ;

б) мислення, що направлене на створення алгоритму дій при вирішенні навчальних та життєвих задач; цьому допомагають вміння ділити загальну картину на деталі(аналізу) та заново складати з новим усвідомленням (синтезу), порівнювати та зіставляти факти, і формулювати обґрунтовані остаточні судження;

в) мислення, що допомагає формуванню здатності особистості усвідомлювати її точку зору на рахунок окремої проблеми, розвивати уміння генерувати нові рішення, аналізувати події та критично їх оцінювати;

г) рефлексивне мислення, дає можливість людині виправляти свої помилки, що сформувалися в процесі мислення, усвідомлюючи безперервність пошуку інформації нею ж самою;

г) практичне мислення, яке базується на теоретичних знаннях, що дає тверду основу в момент ухвалення необхідних рішень;

д) багатфакторне явище, що включає в собі: знання людини, досвід оцінювання, морально-етичні установки, життєві цінності, соціально-політичні ознаки, шляхи розумової і практичної діяльності;

е) мислення, яке допомагає виділяти цінність інформації, поділяючи її на корисну та некорисну; тут задіюються процеси мислення (аналіз , синтез, порівняння тощо) та опрацювання інформації опираючись на спостереження, збір даних, досвід, міркування, характеристики джерела тощо.

В процесі розвитку критичного мислення у школярів вчитель є тим, хто організовує весь процес, а не є його центром. Так, комунікація між учнями, їхня взаємодія та співпраця являються головними в процесі навчання.[32]

І. П. Бондарук у своїх напрацюваннях пише про те, що суспільство сучасності, в процесі свого розвитку стикається зі збільшенням об'ємів інформації, збагаченням соціокультурних зв'язків, укріпленням шляху до євроінтеграції, змінами в технологіях та трансформацією системи освіти. Заклади освіти займають вагому позицію у становленні особистості, допомагаючи дітям та підліткам ставати самостійними, проінформованими, творчими, активними, здатними адаптуватися до постійних змін в світі.[2]

Базові принципи, які висвітлюють процес критичного мислення (Н. П. Дементієвська):

1) виявлення припущень на яких базується подана інформація й піддавання їх сумнівам; спочатку вивчається інформаційний матеріал, потім ділиться на факти та думки;

2) перевірка точності фактів, логіки та повноти викладення матеріалу;

3) розгляд контексту – чи є ця інформація специфічною для однієї ситуації, або ж являється універсальною;

4) вивчення альтернативних джерел інформації [7].

На думку Л. Г. Терлецької критичне мислення має такі характеристики: самостійність, проникливість, швидкість, гнучкість, послідовність, стратегічність [34].

Водночас, О. В. Швець виокремила такі критерії школяра, що розвиває своє критичне мислення: допитливість, самостійність, наполегливість, наявність переконливої аргументації, соціальність [41].

А. В. Лякішева, В. В. Вітюк, І. О. Кашуб'як вважають активні, практичні заняття з розвитку критичного мислення школярів найпродуктивнішими. Тому, що це формує в дітях самостійність до навчання. Найбільш ефективними є ті методи формування критичного мислення, що дають змогу спілкуватися з людьми різної статі та віку, вільно виражати свої думки, з повагою дискутувати, так, як критичне мислення – соціальне [15].

В своїй праці С. О. Терно визначає, що направленість критичного мислення людини має бути насамперед на її власні дії, щоб могли вчасно підлаштовуватися під стрімко мінливий світ. Рефлексія повинна займати достатньо навчального часу, з метою критичної оцінки своєї діяльності. Так, розвиток критичного мислення бере початок з простих оцінних суджень і розширюється до багатофакторного аналізу. Чим частіше людиною вирішуються проблеми, тим краще вона самоорганізовує свої процеси мислення, його принципи та стратегії. Сучасні підлітки зазнають серйозних моральних випробувань: вирішити як успішно навчатися, в якій степені їм варто пристосовуватися до соціуму, чи релігійні вони, формувати свої переконання, обирати професію тощо. Так, формується ціннісна ідентичність підлітка [35].

М. Ліпман американський філософ, вважав критичне мислення таким типом мислення, яке: 1) базується на критеріях; 2) являється самокорегуючим; 3) бере до уваги контекст. Він оцінював критичне мислення, як головну частину творчості, навчання та успіху в сучасному суспільстві. Метью Ліпман

пропонував людям перевіряти джерела інформації, оцінювати її точність та правдивість і прогнозувати наслідки своєї діяльності [24].

На думку Я. В. Чаплака критичне мислення це процес завдяки якому людина перевіряє рішення проблеми, що їй пропонуються, визначаючи сфери в яких вони можуть застосовуватися. Автор визначає що роль творчого мислення – народжувати нові ідеї, а критичного – актуалізувати їхні дефекти та недоліки. Щоб якісно виконувати задачі, потрібно щоб були задіяні два цих види мислення, але використовуються вони окремо, бо являються перепорою один для одного.

Я. В. Чапак вважає що людина повинна віднайти всередині себе внутрішній камертон душі, свою істину, на яку буде опиратися при вирішенні особистісних проблем. Це позитивно впливатиме на розвиток суспільства в цілому. Людина має налагодити взаємодію між критичним та творчим мисленням в процесі її життєдіяльності загалом та професійній проявленості. Особистість повинна концентруватися на розвитку таких аспектів: оцінювати події, формувати критерії для аналізу; знаходити докази на користь припущень; формулювати доречні запитання; будувати логічні зв'язки; розрізняти факти від думок; знаходити нові рішення; аргументувати; робити свідомий вибір[40].

За спостереженнями А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюза, Д. Макінстера (наук. ред., передм. О. І. Пометун) можна сказати що учень навчається усвідомлюючи, досліджуючи та ставлячи запитання. І розуміючи що цьому навику можна навчитися, вчитель має транслювати учням, як формулювати запитання, беручи під сумнів інформацію та досліджуючи її. Процес навчання трансформує наші минулі ідеї, і збільшує вміння пізнавати нове. Тому викладачам потрібно давати дітям можливість порефлексувати над засвоєною інформацією, дослідити причини і наслідки, самостійно шукати варіанти корисного застосування та оптимізації минулих уявлень[22].

Отже, критично мисляча особистість може самостійно обдумувати власні думки та відшукувати причини створення певної точки зору. Це доводить, що ми

можемо свідомо направляти наші думки в одну ціль. В моменти коли людина задіює критичне мислення її увага направлена на щось одне. І помітивши якусь помилку, ми з інтересом шукаємо можливості для її виправлення. І чим складніше по структурі завдання, тим більше ентузіазму для його вирішення.

Висновки до розділу 2

Аналіз сучасних інформаційних та психологічних процесів показує, що вивчення впливу соціальних мереж, засобів масової інформації, культурних та політичних факторів на усвідомлення, поведінку та переконання громадян є надзвичайно актуальним. Поширення механізмів маніпуляції та вплив на масову обізнаність відкриває нові можливості для розробки стратегій захисту від впливу руйнівної інформації. Ці дослідження сприяють утворенню громадянської зрілості, збільшенню свідомості населення та розвитку здатності критично сприймати зовнішні інформаційні стимули.

Дані висновки можуть стати основою для створення ефективних підходів до подолання проблем, що стоять перед українським суспільством у галузі інформації та психологічної безпеки. Вони також важливі для збереження демократії, формування відповідального інформаційного середовища та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Отримані результати свідчать про те, що інформація та кібер - конфронтація - це складне та багатогранне явище, яке глибоко впливає на людську психіку. Його ефективність базується на здатності втручатися в когнітивні процеси, впливати на перспективи, створювати спотворені образи реальності та формувати емоційно напружене середовище. Такий тиск може викликати тривогу, недовіру та дезорієнтацію, але усвідомлення природи цього впливу може активувати психологічну стабільність та формувати критичні навички аналізу інформації у людини.

Особливої уваги, в контексті захисту психіки, вимагає розвиток критичного мислення у дітей та підлітків, оскільки саме в цьому віці формуються

принципи аналітичного сприйняття світу, здатність протистояти наслідкам маніпуляцій та фальсифікацій. Теоретичний аналіз джерел показує, що критичне мислення це важливий ресурс психологічної стійкості, безпеки інформації і психічного здоров'я та його розвитку – і є важливим аспектом адаптації молодих людей до викликів навколишнього середовища сучасної інформації.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ З ВРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПСИХІКУ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Структура та зміст програми розвитку критичного мислення у підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості

У представленому дослідженні було розроблено програму розвитку критичного мислення у підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості, основною метою якої виступає підготовка сучасної дитини до детального аналізу інформації, яку вона отримує з медіапростору та розвиток навичок критичного мислення при аналізі даних.

Програма спрямована на розвиток критичного мислення у дітей, формування здорової самооцінки та здатності аналізувати й інтерпретувати різноманітні медіаповідомлення та інформацію. Завданнями програми виступають:

- розвиток критичного та аналітичного мислення дитини;
- оволодіння методами аналізу інформації, зокрема текстів, повідомлень, відеозаписів;

- формування вміння розрізняти стереотипи та усвідомлені форми поведінки, мислення і сприйняття;
- засвоєння методів запобігання кібербулінгу.

Програма складається із діагностичного блоку, шести етапів розвитку критичного мислення та блоку самовдосконалення. Форма занять – групова. Заняття проводяться у форматі тренінгів в онлайн-режимі на платформі Zoom. Тривалість кожного заняття – 2 години, планування програми на 2-3 тижні, групи формуються з 10-15 учасників. Загальна структура та зміст розробленої програми представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Зміст та структура програми розвитку критичного мислення у підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості

Назва етапу	Зміст заняття	Тривалість
Етап 1. Визначення та аналіз основних понять критичного мислення	- структура мислення та його компоненти; - зіставлення критичного і некритичного мислення; - засади критичного мислення; - етапи формування критичного мислення; - чинники, що сприяють розвитку критичного мислення; - концепція ресурсів уваги Д. Канемана; - феномен ілюзії правдивості та впливи на сприйняття інформації, маніпуляції фактами; - вплив медіа на формування критичного мислення;	2 години

	- аналіз інформаційних повідомлень: виявлення елементів пропаганди та маніпулятивних технік.	
Етап 2. Критичний аналіз інформації із соціальних мереж та медіаповідомлень з Інтернету	- виявлення маніпуляцій у медіа: розпізнавання прихованих мотивів та маніпулятивних прийомів у медіаконтенті; - аналіз психологічних стратегій впливу на увагу та емоційний стан глядачів; - оцінка контексту медіаповідомлень: усвідомлення ролі контексту та авторства у формуванні змісту; - визначення неправдивих або сумнівних медіаджерел; - оцінка візуального оформлення: розуміння впливу візуального дизайну на сприйняття інформації; аналіз редагування зображень, використання фільтрів та ретушування у медіаматеріалах.	2 години
Етап 3. Розвиток критичного мислення у дітей підліткового віку	- формування критичного підходу до аналізу медіаконтенту; - практичні вправи та обговорення для оцінювання різноманітних медіаповідомлень; - навчання відрізняти факти, судження та оціночні коментарі; - аналіз стереотипів у медіа: дослідження статей, візуальних матеріалів та відеоконтенту щодо гендерного представлення;	2 години

	- розвиток усвідомленого ставлення до інформації та подолання стереотипного мислення.	
Етап 4. Формування позитивної самооцінки та почуття власної гідності	- дослідження наслідків ідеалізованих моделей на почуття власної самооцінки та формування критичної думки на інформацію в медіапросторі та Інтернеті; - запобігання онлайн-агресії та кібербулінгу: розгляд прикладів образливих коментарів і ворожої поведінки в інтернеті, опанування стратегій протидії та реагування на кібербулінг.	2 години
Етап 5. Практичні навички розвитку критичного мислення	- створення медіа-матеріалів: практичні завдання на створення конструктивного та позитивного контенту для соціальних мереж; вивчення основ доброзичливої комунікації та розбір підходів до вирішення конфліктів в онлайн-середовищі; - обмін знаннями та інформацією: обговорення методів підтримки та взаємодопомоги у віртуальному середовищі; вивчення впливу соціальних мереж на розповсюдження інформації та формування громадської думки.	2 години
Етап 6. Переоцінка та покращення навичок	- оцінка та рефлексія: аналіз знань і навичок, отриманих учасниками, та визначення особистих цілей для подальшого розвитку критичного мислення;	2 години

критичного мислення у підлітків	- рекомендації та додаткові ресурси: надання порад щодо використання додаткових матеріалів і інструментів для покращення роботи з інформацією та її критичного осмислення; - пропозиція навчальних матеріалів для самостійного освоєння та вдосконалення навичок критичного мислення.	
---------------------------------	--	--

Детально запропонована нами програма розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості описана у кваліфікаційній роботі.

3.2. Методи та організація дослідження показників розвитку критичного мислення у дітей 13-15 років

На емпіричному етапі дослідження для визначення показників розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку нами було застосовано психодіагностичний тест «Критичне мислення» за авторством американського вченого Л. Старкі, адаптований під україномовну версію О. Л. Луценко.

Застосований нами у дослідженні тест є об'єктивним вербальним тестом здібностей, який можна проводити як індивідуально, так і в груповому форматі. Він містить 27 тверджень/питань, кожне з яких має 4 варіанти відповідей, серед яких лише одна є правильною.

Результати тесту можуть інтерпретуватись як за нормативними рівнями (дуже високий, високий, середній, низький і дуже низький рівень критичного мислення), так і шляхом якісного аналізу. Тест є однофакторним, тобто після

обробки даних розраховується загальний показник критичного мислення, який може коливатися від 0 до 27 балів.

Дуже високі результати тесту вказують на те, що у цього індивіда розвинуті майже всі аспекти критичного мислення: логіка, індукція, дедукція, рефлексія, а також здатність контролювати емоції, які можуть впливати на процес прийняття рішень.

Високі результати тесту означають, що індивід володіє більшістю (80-90%) навичок критичного мислення, включаючи логіку, індукцію, дедукцію та контроль над емоціями.

Середні результати свідчать про наявність у індивіда значної кількості (30-70%) навичок критичного мислення, таких як логіка, індукція, дедукція, а також здатність до критичного аналізу інформації.

Низькі результати тесту вказують на недостатній розвиток навичок критичного мислення (менше 30%), що може призводити до частих помилок, прийняття невдалих рішень і накопичення проблем у роботі та повсякденному житті.

Дуже низькі результати тесту вказують на те, що індивід здатен справлятися лише з 10-20% завдань, що вимагають застосування критичного мислення.

На початку дослідження нами було створено вибірку учнів 7-9 класів Хорошівського ліцею №2 Житомирської області, до складу якої увійшли 24 хлопця та 24 дівчинки віком від 13 до 15 років. Участь у експерименті носила добровільний характер, всі учні та їх батьки були проінформовані про хід експерименту та надали згоду на участь в ньому. Нами були отримані всі необхідні дозволи на проведення психодіагностичного дослідження та впровадження програми розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості від адміністрації закладу освіти. Ми провели попереднє визначення

показників розвитку критичного мислення у підлітків віком 13-15 років, результати якого представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Кількісні та відсоткові показники попередньої діагностики рівнів розвитку критичного мислення у дітей 13-15 років

Рівень прояву	Хлопці (n=24)	Дівчата (n=24)
Дуже високий	-	-
Високий	5 (20,9%)	3 (12,5%)
Середній	8 (33,3%)	9 (37,5%)
Низький	9 (37,5%)	10 (41,7%)
Дуже низький	2 (8,3%)	2 (8,3%)

Виявлено, що у 9 (37,5%) хлопців та 10 (41,7%) дівчат визначено низький рівень прояву критичного мислення. Також нами було виявлено по 2 (8,3%) хлопці та дівчини з дуже низьким рівнем розвитку критичного мислення. Середній рівень критичного мислення характерний для 8 (33,3%) хлопців та 9 (37,5%) дівчат. З дуже високим рівнем прояву критичного мислення нами не було виявлено жодної дитини. З високим рівнем розвитку критичного мислення виявлено 5 (20,9%) хлопців та 3 (12,5%) дівчини.

Візуально показники попереднього діагностування рівня розвитку критичного мислення у учнів 13-15 років представлені на рисунку 3.1.

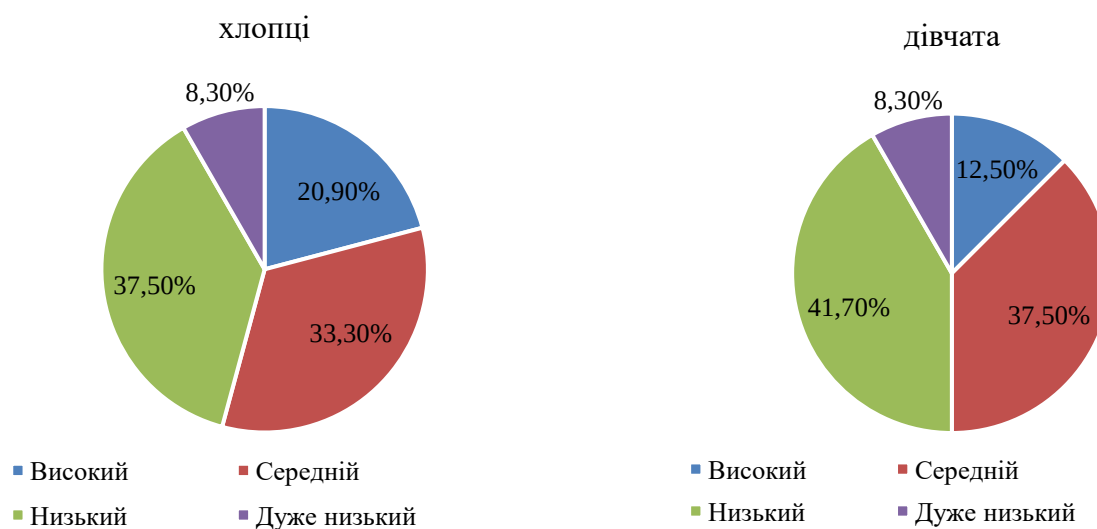

Рис. 3.1. Відсоткове співвідношення показників прояву критичного мислення на початку дослідження

Як бачимо, найбільша кількість досліджуваних учнів на початку експерименту проявляють низький рівень критичного мислення, що потребує впровадження у даної вибірки програми розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості. За гендерним фактором досліджувані хлопці та дівчата мали приблизно рівномірний розподіл показників без значимих відмінностей.

Для подальшого дослідження нами було рівномірно розподілено учнів на дві групи – контрольну та експериментальну по 12 хлопців та 12 дівчат у кожній. Основний принцип розподілу досліджуваних на контрольну та експериментальну групу був їх однорідність та рівнозначність для того, щоб подальше експериментальне впровадження розробленої нами програми носило достовірний характер.

На початку дослідження нами було проведено математико-статистичний аналіз отриманих показників рівнів прояву критичного мислення у досліджуваних учнів, результати якого представлені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

**Математико-статистичні показники розвитку критичного мислення
в учнів 13-15 років на початку дослідження**

Математико-статистичний показник	Контрольна група (n=24)	Експериментальна група (n=24)	Критерій Стьюдента, t;p*	Критерій Фішера, F;p**
Середнє значення, $\bar{X}_c$	10,39	9,96	0,39; <0,05	1,16; <0,05
Мода, M_o	11	10		
Медіана, M_e	11	10		
Дисперсія, D	15,7	13,6		
Стандартне відхилення, S	4,0	3,7		
Помилка репрезентативності, m	0,83	0,77		
Коефіцієнт варіації, v	38%	37%		
Ексцес, E_s	-1,3	-0,9		
Асиметрія, A_s	0,00	0,19		

Примітка: *для n=24 при t=2,06 p>0,05; t=2,80 p>0,01; t=3,75 p>0,001 – критерій Стьюдента

**для n=24 при F=2,10 p>0,05; F=3,00 p>0,01; F=4,40 p>0,001 – критерій Фішера

На основі отриманих статистичних показників приходимо до висновку про те, що і в контрольній і в експериментальній групах спостерігається наявність нормального розподілу, так як практично співпадають показники положення випадкової величини, а саме середнє значення, мода та медіана. На це також вказують незначні коливання показників ексцесу та асиметрії. Отже, основуючись на наявності нормального розподілу в досліджуваних вибірках, можемо для подальшого математико-статистичного аналізу застосовувати

параметричні методи та критерії порівняння та оцінки критичного мислення у підлітків. Провівши на початку експерименту порівняльний аналіз між учнями контрольної та експериментальної груп, ми визначили відсутність достовірних відмінностей між ними як за рівнем прояву критичного мислення ($t=0,39$; $p<0,05$), так і за показниками однорідності досліджуваних вибірок ($F=1,16$; $p<0,05$).

Отже, можемо впроваджувати у учнів експериментальної групи розроблену нами програму розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості.

3.3. Аналіз результатів впровадження програми розвитку критичного мислення у підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості

На формуючому етапі дослідження нами було впроваджено у практичній діяльності психолога розроблену програму розвитку критичного мислення у дітей підліткового віку з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості. Дане впровадження відбувалось лише для учнів експериментальної групи. Учні контрольної групи не працювали у цей час з психологом та не мали додаткових занять з розвитку критичного мислення.

Після впровадження розробки нами було повторно проведено тестування рівня прояву критичного мислення як в контрольній, так і в експериментальній групах. У учнів контрольної групи ми не отримали суттєвих змін у критичному мисленні. Відмінності до та після експерименту були недостовірні ($p<0,05$).

У учнів експериментальної групи ми спостерігали вибіркові показники покращення рівня критичного мислення, кількісні та відсоткові співвідношення яких представлені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівні прояву критичного мислення у досліджуваних контрольної та експериментальної груп до та після експерименту у кількісному та відсотковому співвідношенні

Рівень прояву	До експерименту		Після експерименту	
	КГ (n=24)	ЕГ (n=24)	КГ (n=24)	ЕГ (n=24)
Дуже високий	-	-	-	2 (8,3%)
Високий	4 (16,7%)	4 (16,7%)	4 (16,7%)	6 (25%)
Середній	8 (33,3%)	9 (37,5%)	8 (33,3%)	10 (41,7%)
Низький	9 (37,5%)	8 (33,3%)	10 (41,7%)	6 (25%)
Дуже низький	3 (12,5%)	3 (12,5%)	2 (8,3%)	-

Як бачимо з отриманих показників, в експериментальній групі спостерігаються після експерименту 2 особи з дуже високим рівнем критичного мислення, кількість досліджуваних з високим рівнем критичного мислення підвищилась з 4 до 6 осіб, до середнього рівня піднялися 10 осіб, які на початку дослідження показували низький рівень, а досліджувані з дуже низьким рівнем критичного мислення після відвідування занять з психологом покращили свої показники. Візуально отримані нами дані представлені на рисунку 3.2.

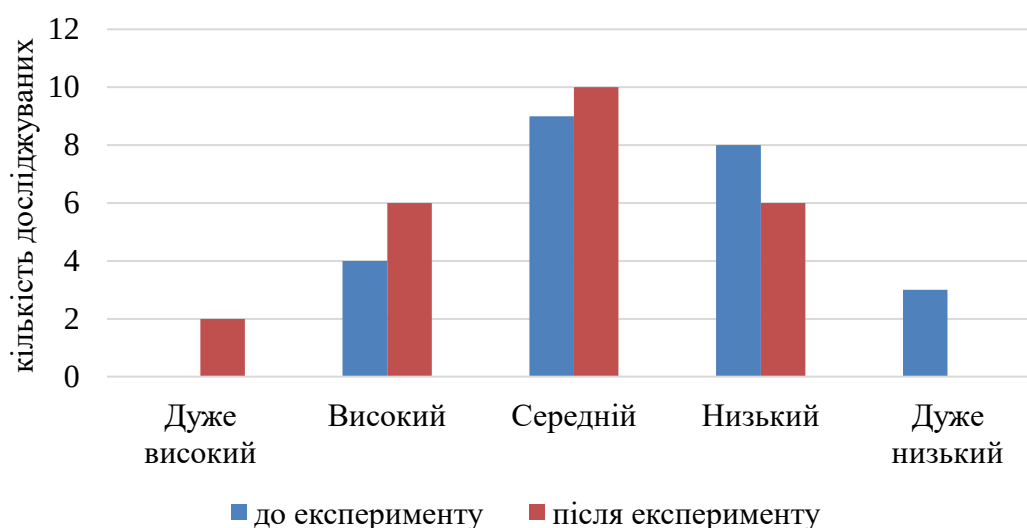

Рис. 3.2. Рівні прояву критичного мислення у досліджуваних учнів експериментальної (n=24) груп до та після експерименту

Також ми провели математико-статистичний аналіз отриманих показників рівня прояву критичного мислення у досліджуваних до та після експерименту та порівнювали їх між собою. Виявлено, що за показниками прояву критичного мислення учні експериментальної групи мають статистично достовірну перевагу над досліджуваними контрольної групи на рівні значимості $p > 0,05$, хоча на початку дослідження ці дві групи досліджуваних мали приблизно однаковий рівень розвитку критичного мислення. Це вказує на те, що впроваджена програма позитивно вплинула на розвиток критичного мислення у сучасних підлітків.

Таблиця 3.5.

**Математико-статистичні показники розвитку критичного мислення
у учнів 13-15 років після закінчення дослідження**

Математико-статистичний показник	Контрольна група (n=24)	Експериментальна група (n=24)	Критерій Стьюдента, t;p*	Критерій Фішера, F;p**
Середнє значення, $\bar{X}_c$	10,65	12,83	2,17; >0,05	1,55; <0,05
Мода, M_o	11	12		
Медіана, M_e	11	12		
Дисперсія, D	14,0	9,2		
Стандартне відхилення, S	3,7	3,0		
Помилка репрезентативності, m	0,78	0,63		
Коефіцієнт варіації, v	35%	24%		
Ексцес, E_s	-0,6	-0,5		
Асиметрія, A_s	0,64	0,86		

Примітка: *для n=24 при t=2,06 $p > 0,05$; t=2,80 $p > 0,01$; t=3,75 $p > 0,001$ – критерій Стьюдента

******для $n=24$ при $F=2,10$ $p>0,05$; $F=3,00$ $p>0,01$; $F=4,40$ $p>0,001$ – критерій Фішер

Також ми порівняли між собою показники середніх значень розвитку критичного мислення у учнів експериментальної груп за критерієм Стюдента до та після експерименту та отримали значення $t=2,89$, що вказує на високий рівень статистично значимих відмінностей у досліджуваних $p>0,01$. Такий показник ми пояснюємо позитивним впливом на розвиток критичного мислення запропонованої розробки, що і підтверджує її ефективність.

Окрім того, нами було проведено порівняльний аналіз дисперсій розподілу показників рівня розвитку критичного мислення у учнів експериментальної групи до та після експерименту за однофакторним критерієм Фішера та виявили значне зменшення варіації показників після експерименту ($F=4,44$; $p>0,001$) у учнів, які займалися за запропонованою нами програмою. Ми це пояснюємо тим, що значно скоротилась кількість учнів, які набрали менше 10 балів, що підвищило як якісні показники критичного мислення, так і їх кількісний розподіл.

Таким чином, виконані нами математико-статистичні розрахунки дозволяють говорити про наукове підтвердження ефективності впровадження програми розвитку критичного мислення у підлітків з врахуванням впливу сучасних інформаційних технологій на психіку особистості в практичну діяльність шкільного психолога.

Висновки до розділу 3

За період дослідження було здійснено повний цикл психологічного експерименту що включав такі етапи: підготовку(формулювання гіпотези, підбір методик та учасників); первинну діагностику (виявлення початкового рівня досліджуваних показників); застосування впливу (впровадження програми); контрольна перевірка ефективності. Був виконаний об'ємний аналіз теоретичної частини актуальної проблем впливу новітніх інформаційних технологій на

психіку людини, зокрема в напрямку розвитку критичного мислення у дітей-підлітків. Обрано та обґрунтовано психодіагностичну методику, яка дала можливість визначити рівень критичного мислення учасників експерименту.

Беручи за основу проаналізовані теоретичні та емпіричні дані було сформовано програму збільшення рівня критичного мислення у підлітків з врахуванням їхніх вікових особливостей та впливу інфопростору. Програма направлена на розвиток усвідомленого аналізування інформації, вміння виявляти маніпулятивні аспекти та розвиток рефлексивного мислення.

Результати даного експерименту показали позитивну динаміку розвитку рівня критичного мислення у підлітків, які брали участь в програмі і являлись саме експериментальною групою. Під час повторного тестування підлітків, після впровадженної програми, було зафіксовано статистично значущі зміни в позитивну сторону. Це обґрунтовує ефективність програми та доцільність впровадження її в роботу шкільного психолога, з подальшим доопрацюванням.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі подано теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження сучасних інформаційних впливів на психіку людини в умовах військового стану, що дало підстави для таких висновків:

1. За результатами здійсненого дослідження виявлено, що під тиском сучасного інформаційно-психологічного впливу трансформуються поведінка, емоційні реакції, світогляд цілого суспільства і окремої особистості. Найбільш важливим це є в період військового стану. Тому, що інформаційно-психологічні напади ворога спричиняють у населення тривогу, дезорієнтацію, хронічний стрес, що у свою чергу погіршує стан їхнього психічного та фізичного здоров'я. На основі цього формується необхідність у впровадженні інноваційних технологій інформаційної безпеки та психоедукаційних заходів, що будуть спрямовані на захист населення від інформаційних атак.

2. Теоретичний аналіз вказує на те, що критичне мислення є вагомим навиком у процесі протистояння держави руйнівному інформаційному впливу. Його розвиток дає людині можливість створювати власне автономне бачення ситуацій, виявляти маніпуляції та підлаштовуватися до стрімких змін в інформаційному середовищі. Велике значення, важливо надавати розвитку критичного мислення саме в дітей і підлітків, оскільки це основа майбутнього будь-якої країни і в цьому віці закладаються основи свідомого сприйняття світу та психологічної стійкості.

3. Емпірична частина дослідження підтвердила, що впровадження спеціально розробленої програми розвитку критичного мислення у підлітків є

ефективним засобом підвищення їх здатності до усвідомленого сприйняття інформації. Проведене тестування до та після реалізації програми показало позитивну динаміку розвитку рівня критичного мислення, що свідчить про практичну доцільність таких заходів у роботі шкільного психолога.

Отже, результати дипломної роботи підтверджують актуальність і практичну значущість проведеного дослідження з використанням теоретичного аналізу, емпіричних методів та психоедукаційних заходів у створенні та підтримці інформаційно-психологічної безпеки особистості та суспільства в актуальних умовах реалій нашої держави.

Перспективною подальших досліджень вбачається розширення програми розвитку критичного мислення та поліпшення організації процесу проведення практичних та психоедукаційних тренінгів з подальшим аналізом та актуалізацією результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анісімович-Шевчук О. З. Сучасні інформаційно-психологічні впливи в системі міжнародних відносин у контексті російсько-української війни 2014–2022 років. Гуманістична експертиза як стратегія розвитку майбутньої культури : наукова монографія. Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2022. С. 99-119. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-6>
2. Бондарук І. П. Формування критичного мислення дев'ятикласників у процесі навчання історії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Ін-т педагогіки НАПН України. К., 2012. 276 с.
3. Веселова Л. Ю. Кібербезпека в умовах гібридної війни: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 486 с.
4. Гнатів Л. Інформаційна війна проти України у дискурсі глобалізації та інформатизації. // Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. Наук. Пр. // Відп. За вип. Т. В. Гончарук. – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – С. 208-213. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21791/1/208-213.pdf> (дата звернення: 18.04.2025)
5. Гріга В. С., Гізун А. І. Аналіз сучасних теорій інформаційно-психологічних впливів в аспекті інформаційного протиборства. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки*. 2016. С. 25-27. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825492.pdf> (дата звернення: 18.04.2025)
6. Гулай В., Базюк К. Інформаційно-психологічна складова гібридної війни Російської Федерації проти України (2014–2021 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 2022. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6326/13362-1> (дата звернення: 18.04.2025)

7. Дементієвська Н. П. Стратегії розвитку навичок критичного мислення учнів при оцінюванні ресурсів Інтернету. Програма спецкурсу підвищення кваліфікації викладачів системи післядипломної педагогічної освіти, Проект Світового банку «Рівний доступ до якісної освіти в Україні». Електронна публікація, опубліковано 2008 р. Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/33487253> (дата звернення 25.01.2025)
8. Діденко М. М., Зелінська О. В. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. С. 211-214. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102/11977> (дата звернення: 18.04.2025)
9. Жарков Я. М., Дзюба М. Т., Замаруєва І. В. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави : підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”. 2008. 274 с. URL: https://mil.knu.ua/files/7_50255454.pdf (дата звернення: 18.04.2025)
10. Жданова І. В., Бондаренко Л. О., Велічко А. В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус: Соціальна психологія. Юридична психологія*. 2022. Випуск 41. С. 222-226.
11. Жебчук І. В. Ситуативне використання засобів психологічного впливу в управлінській діяльності директора школи. *Вісник післядипломної освіти. «Серія «Соціальні та поведінкові науки»*. 2022. Випуск 13(42). С. 84-101. [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-14\(43\)-84-101](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-14(43)-84-101)
12. Історія інформаційно-психологічного протистояння : підруч. / [Я. М. Жарков, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є. Д. Скулиш] ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України Є. Д. Скулиша. К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с. URL: https://mil.knu.ua/files/8_367228400.pdf (дата звернення: 18.04.2025)
13. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г. С.

- Костюка НАПН України. 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730974/> (дата звернення: 16.03.2025)
14. Карпчук Н. Медіа як невоєнний метод впливу в гібридній війні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2. С. 41-49.
 15. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта / Анна Лякішева, Валентина Вітюк, Ірина Кашуб'як. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.
 16. Кириченко В. В. Психологія інформаційної діяльності: навчальний посібник. 2-ге вид. вип. і доп. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 146 с.
 17. Кісарчук З. Г., Омельченко Я. М., Лазос Г. П. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу : монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2020. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722181> (дата звернення: 16.03.2025)
 18. Климпуш А., Свідерська О. Особливості медіа-маніпулювання у соціальних мережах рф під час війни. *Психологічні аспекти кроскультурної взаємодії у медіасередовищі: матеріали II Міжнародної студентської науково-практичної конференції* (16–17 червня 2022р.) 2022. С. 25-26. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/pages/21484/psikhologichniaspektikroskulturnoi-vzaemodiiuiediaseredovischi.pdf> (дата звернення: 16.03.2025)
 19. Климчук В. О. Математичні методи у психології. Навчальний посібник для студентів психологічних спеціальностей. К.: Освіта України. 2009. 288 с.
 20. Кобільник Б., Гізур А. Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні. Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Кропивницький, 23-25 листопада 2016 року). Кропивницький, 2016. С. 28–29.
 21. Коваленко Ю. В. Етнорелігійна ідентичність молоді як чинник поведінки подолання стресової ситуації : дис.. ... к.психол.н. : 19.00.05 «Соціальна

- психологія. Психологія соціальної роботи». Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ. 2020. 350 с. URL: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/kovalenko_u.v._1608060953.pdf (дата звернення: 14.03.2025)
22. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
23. Кузнецова О. Технології рефлексивного управління людьми в російських ЗМІ та протидія їм. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Журналістські науки*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. № 896. С. 63–70.
24. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 17-23.
25. Максименко С. Д. Психологія особистості : підручник. Київ : КММ, 2007. 296 с.
26. Марчук А. Психологічні аспекти негативного впливу сучасного інформаційного середовища на людей. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві*. збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2018 року) / упор. Н. Бамбурак. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 274-278.
27. Матохнюк Л. Вплив інформації на психологічний стан особистості в критичних ситуаціях. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2022. Вип. 2. С. 24-29. <https://doi.org/10.32782/academic.psyh-2022-2.04>
28. Назаренко М. О. Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Одеса : 2014. 238 с. URL: <http://oridu.odessa.ua/8/4/doc/dis%20Naz.pdf> (дата звернення: 18.04.2025)
29. Опанасенко Ю. Вплив заголовків з ознаками патогенності на молодіжну аудитрію в умовах війни. *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія,*

реалії, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (Суми, 26–27 травня 2022 року). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 57–58.

30. Освітня платформа «Критичне мислення». URL: <https://www.criticalthinking.expert/shop/nabir-kartok-yak-rozvynuty-krytychne-myslennya-za-dopomogoyu-spetsialnyh-metodiv/>
31. Панченко О. А., Кабанцева А. В. Людська психіка в інформаційній небезпеці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 226-233. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/39>
32. Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення. Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. 74 с.
33. Пророк Н. В. Особливості психологічного впливу на людину сучасних інформаційних продуктів. 2020. 11 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722669/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA2020_1.pdf (дата звернення: 18.04.2025)
34. Терлецька Л. Г. Критичне мислення як засіб розвитку вмінь учнів аналізувати і застосовувати інформацію. *Мат. міжн. наук.-практ. конфер. "Розвиток навичок критичного мислення учнів у контексті розробки стандартів освіти України"*. Київ, 2001. С. 64-67.
35. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
36. Точка зору Ганса Сельє на природу стресу. *Освіта : веб-сайт*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28257/> (дата звернення: 14.03.2025)
37. Харченко Н. В. Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип.20(2). 276-286 с.

- 38.Хворост Х. Ю. Інформаційно-психологічний вплив у розрізі безпеки здоров'я. *Наука і освіта*. 2016. № 2-3. С. 184-191. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10713/14/33.pdf> (дата звернення: 18.04.2025)
- 39.Хударковський К. І., Залкін С. В., Пєвцов Г. В., Пацек П., Сідченко С. О. Механізм протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020, № 1(38). С. 72-78. DOI: [10.30748/nitps.2020.38.08](https://doi.org/10.30748/nitps.2020.38.08)
- 40.Чаплак Я. В. Роль критичного мислення у творчих пошуках “внутрішнього камертона душі” особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. Вип. 16(1). 136-147 с.
- 41.Швець О. В. Ефективні технології розвитку критичного мислення в молодших школярів під час вивчення природничої освітньої галузі в Новій Українській Школі. 2021. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.23>
- 42.Янова Д. А., Прищак М. Д. Вплив інформаційних технологій на психіку людини : наукова стаття. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/download/4140/3378> (дата звернення: 18.04.2025)